

Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, 1943-03-21, iš Tilžės - į Vilnių

Prof. dr. Balys Sruoga

Prof. dr. Balys Sruoga

21-III 1943

Mielas Vanduk! Kaunan atvažiuom kovo 18, o į Tilžę geru autobusu kovo 19 d. [1] Jaučiamės gerai. Kaune Gestapo valgydino puikiai, elgės labai korektiškai. Tilžėj maitina gerai, elgiasi su mumis labai mandagiai ir humaniškai. Sako, ketvirtadienį, kovo 25[,] reikės važiuot iš čia. Kur - nežinia. Aš tikiuos, gal leis į Kauną - nes aš niekuo nesu nusikaltęs. Vilniuje Gestapo pareigūnas pareiškė kameroje, kad mes esame suimti už paskutinius įvykius Lietuvoje sąryšy su Lietuviško legiono reikalu. Bet čia aš visiškai niekuo nekaltas. Jei manęs iš čia ketvirtadienį neišleistų namo, būtų gerai, kad Tu mano vardu paduotum Kauno Gestapo viršininkui prašymą, prašydama mano bylą iš naujo peržiūrėti, - ir jei man neleistų grįžt į Vilnių - kad leistų gyventi Mažeikių apskrity. Išdėstyti teisybę, kaip buvo: per paskutinius [1r] // 21/2 mėn. verčiau Vilniaus Teatrui pjęsę „Apsiautalas“ [2], rašiau studiją apie tą veikalą [3], - buvau visiškai nuo gyvenimo atitrūkęs ir niekas kitas man nerūpėjo. Esu poetas - politika iš viso nesidėmiu. Nesu nei universiteto, nei fakultetos administracijoje, šiame semestre su paskaitom pavėlavau, - jas pradėjęs studentų maža beradau, - su jais niekuomet politinėmis temomis nekalbėjau - jų nuotaikos paveikt negalėjau. Niekuomet nebuvo priešingo vokiečiam nusistatymo. Priešingai, organizuodamas studentų ekskursijas į Vokietiją [4], organizuodamas Lietuvių-vokiečių draugiją Kaune [5] - stengiausi vokiečių kultūrą skelbti tarp lietuvių, - žadinau lietuviuose meilę vokiečių kultūrai. Dabar mane suėmė, matyti, dėl kokios nors klaidos ar kokio nesusipratimo. Sužinoję padėti - vokiečiai nesusipratimą atitaiso. Reikia, kad tu parašytum prašymą ir Kaune kad kas jį įteiktų [6].

Deja, aš negaliu nieko padėti tvarkytis tau. Šiame laiške siunčiu tau įgaliojimą ir kvitą nuo batų dirbtuvės - Dalės batai atiduoti taisyti: Vilniaus gatvė, N[.] 19-23[,] tikrai [1v] // nepamenu, - tarp Uosto ir Liejyklos gatvių, lange išstatytas užliejamas kaliošas, o ant durų parašas „Čia ne Rūta - Tu nie Ruta“ (mano pavardė pas juos knygoj įrašyta). Mano geltoni batai atiduoti taisyti pas kaiminį senį.

Butas Vilniuj turbūt reikės likviduoti. Parduok mašiną ir kitus daiktus. Mano ir namų dokumentai papkėj ant stalo tarp knygų. Iš knygų saugok tikrai teatro ir rusų literatūros istoriją, visa kita gali likviduoti.

Kauno Gestapo labai stebėjosi, kad Vilniaus Gestapo nedavė mum daiktų pasiimti. Sakė: žmonom į Vilnių parašyti, kad jos su Vilniaus Gestapo susitartų, kaip pristatyti mum daiktus. 1) Man labai reikia kojinių, - turiu vienas - ir tos suplyšo, 2) kelnių ir marškinių. Gal vilniškė Gestapo leistų man atsiųsti mano didįjį rucksacką [7]? Tuomet į jį įdėk: 1) kojines ir skalbinius, 2) senas juodas-dryžas kelnes, 3) batus, kuriuos senis taiso[,] - geltoni, 4) skutimos aparatą ir pastos „Skutal“ (spintoj, aukštai, kairėj) ir peilukų - 2 pakeliu, 5) sportinę kepurę, 6) adatą ir siūlą, 7) rašalo, vokų ir bloknotų - laiškam ir šiaip raštam, [2r] // 8) windjacką [8], 9) tabokos iš medinės dėžės - ir pypkę (ir papirosų)[,] 10) jei galėsi - ir maisto, kokios dešros kiek. Bet tuos dalykus išaiškink Vilniuje, Gestapo - kaip ir kur siųsti.

Didžys [9] mum skolingas apie 120-150 Mark, į mėnesį moka 26 Mrk, o Pronskus [10] 18 Mr.

Būtinai atsiųsk man savo ir Dalės fotografijas – be jų man ilgu. Šiaip čia Tilžėj gyvenam labai gerai, jaučiamės, kaip ekskursijoje, juo labiau, kad mūsų prižiūrėtojai ir Gestapo valdininkai, su kuriais turėjom reikalo, visur buvo labai korektiški, mandagūs žmonės.

Iki šiol individualaus kaltinimo iš mūsų niekas neturi. Per tą skubotumą dėl manęs turbūt bus klaida kokia padaryta, reikia, kad tu judintum reikalą iš Kauno (Vilnius čia mažai gelbės). O iš Kauno – galima judinti ir teikti pagalbą. Pinigų turiu gana[.]

Bučiuoju Tave ir Dalią.

Būkit laimingos ir stiprios. Tikiuos, greit pasimatysim.

Jūsų Balys [11] [2v] //

Vollmacht!

Hiermit bevollmächtigt ich meiner Ehefrau Wanda Daugirdaite Sruogiene, Wilna Taurostr. 21 für mich Geld zu empfangen und in meinem Namen zu quittieren.

Gleichzeitig erteile ich meiner Ehefrau Vollmacht, mich in allen Rechtsgrochaftuv verbindlich vertreten zu dürfen. Stutthof, den 25. April 1943. [12]

Balys Sruoga [3r] // [3v] //

KOMENTARAI

- [1] Vokietijai pralaimėjus vieną didžiausią Antrojo pasaulinio karo mūšių – Stalingrado mūši, prasidėjo papildomų tautinių karinių dalinių formavimas. 1942-1943 m. santūroje tokie daliniai suformuoti Latvijoje bei Estijoje, tuo pat metu SS legioną nutarta sudaryti ir Lietuvoje. Vokiečių valdžia Lietuvoje nepavykus sudaryti lietuviško SS legioną, kuris turėjo padėti nacių Vokietijos kariuomenei kovoti su SSRS kariuomene, pradėtos represijos. 1943-03-16 ir 17 d. Vilniuje, Kaune, Marijampolėje ir Šiauliuose suimti 46 lietuvių visuomenėje žinomi žmonės, kurie, vokiečių išitikinimu, prisidėjo prie aktyvios agitacijos prieš lietuviško SS legioną steigimą. 1943-03-16 Balys Sruoga vokiečių suimtas ir išvežtas į Stuthofo koncentracijos stovyklą prie Gdanskio (plačiau žr. Zigmo Vitkaus pokalbį su Arūnu Bubniu „Kaip lietuviai nepateisino garbingo SS legioną vardo“, 2013-05-17, in: <https://www.bernardinai.lt/2013-05-17-kaip-lietuviai-nepateisino-garbingo-ss-legiono-vardo-pokalbis-su-istoriku-arunu-bubniu>, 2022-03-19).

Memuarų knygoje *Dievų miškas* Balys Sruoga išsamiau aprašė 1943 m. vasario ir kovo mėnesių įvykius Lietuvoje, patirtus išgyvenimus Vilniaus ir Kauno gestapo įstaigose, Tilžės kalėjime, atvykus į Gdanską:

„1943 metų vasaris, kovas. Vokiečių okupacinė valdžia skelbia Lietuvos jaunimo mobilizaciją į vokiškas SS eiles. Šaukia stoti ir vokiškom bausmėm nestojantiems grūmoja.

Jaunimas bausmių nenusigąsta. Jaunimas į SS neina. Jaunimas traukia:

– Tu girele, tu žalioji...

Jaunimas traukia į žaliąją girėlę.

Jaunimo suėmimo įstaigose tarytum giltinės vaikštinėta. Į raštinę, kur turėjo būti paimta keli šimtai jaunuolių, ateina vos keturi penki, ir tie patys – šleivi, kreivi, persimetę it sudžiūvusi žagrė, luoši ir klipatos, aiškiai netinką SS šėkui pjauti.

Vokiečiai, jaunimo šaukėjai, sėdi pažaliavę. Gėdis į raštines dirstelti. Smulkūs šnipeliai ir kitokie baudžiauninkėliai palaizdos zuja iš paskutiniosios. Jų pastangos – tuščios.

Kažkur iš požemio, iš tamsių okupacinės valdžios kabinetų pro baudžiauninkelių pastumdėlių lūpas girdėti įtūžęs maurojimas: lietuvių inteligentija gausianti, kas jai priklausą. Šitokios kompromitacijos valdžia nedovanosianti: Lietuvos jaunimas vokiečių generaliniam komisarui Rentelnui aiškiai pagadino karjerą. Rentelnas buvo patikinęs Berlyno dėdes, kad Lietuvoje, kaip ir kitur Pabaltijyje, „visa būsią tvarkoj“, o čia – perkūnas žino, kas pasidare!

„Na, kad jau griebisime – tai griebisime!“ – ateina rūgštūs balsai iš didžiųjų Vilniaus gestapo rūmų.

Gančū daugybė. Vienas už kita baisesni. Oficialiai skelbiamomis žiniomis niekas netiki. Teisybės niekas nežino. Ten esą jau tiek ir tiek žmonių suėmė, ten – jau išvežė, ten – jau sušaudė. Kaune esą tiek ir tiek žmonių jau pritrūkę, provincijoje – trūksta dar daugiau.

Negera, nemielia dūšioje.

Et! Nuo likimo nepabėgsi! – numoji žmogus ranka. – Kas bus – tas bus, vis tiek: „Visi mes esame svečiai pasauly...“

Iš kažkur atsirado staigus noras skaityti knygas apie kalinių, apie katorgininkų gyvenimą. Apie jų skurdą, apie jų dvasios stiprybę, apie laisvės pasiilgimą. Prisirinkau tokių knygų, – apie klasinę katorgininkų šalį, apie Sibirą. Skęstų jose. Prisimenu Vaizganto paguodžiantį šauksmą:

– Lietuviai, nebijokite turmos!

Kovo 16 diena. Bevartalojant kalinišką knygą, 23.30 valandą laiptuose pasigirsta sunkūs kaustyti žingsniai.

Trep trep trep, – vokiškai kaukši.

Pažvelgėme vienas į kita, išgirdė kaukšėjimą. Be žodžių aišku: „Ka dabar griebys?“

Duryse ilgas skambutis valdančiu tonu. Širdys stabtelėjo. Bato duslūs smūgiai į durų luntas.

Taip ir yra: du gestapininkai. Pilki, Pakauysti.

– Ar yra toks ir toks? Parodyk pasą. Ar turi ginklą? Pasiimk kepturę ir dar ši bei tą, kad nori. Daug nereikia. Dviem trim dienom, – daugiau nereikėsią.

Krata – labai paviršutiniška, neverta gestapo vardo garso. Paėmė kažkuriuos senus laiškus. Keletą niekuo nekaltų rankraščių, kas pasitaikė. Medžiaga, iš kurios nieko neišpeši. Medžiagos jiem tartum nė nereikėjo. Svarbu buvo tik tai, kad ši bei tą gavo paimti.

Mūsų širdyse nyku. Mūsų veidai suakmenėję. Tik rankos trupučiuką virpa. Ir – tiek. Ir visa.

– Baly, laikykis! – atsisveikinimui palydi mane du balsu, pilni tokios neišbrendamos kančios ir tokios neaprepiamos meilės, kad jų palydėtam ir į kartuves eiti būtų jauku.

– Aš – tai išversiu. Tik jūs... O, būkit palaimintos!

Iki gestapo rūmų Vilniuje man netoli. Šlepu trepu – ir jau ten.

Vienos duryš, kitos, koridorius, kiemas, duryš – ir aš jau požemio karalystėje.

Snūduriuojąs gestapininkas prie įėjimo. Nieko daugiau.

– Kas, po velnių, ar aš tikrai vienas būsiu?

Ilgai vazojosi mieguistas gestapininkas, kraustydamas mano kišenes ir atiminėdamas daiktus. Žiūvoja, akis trina. Baisiai nuobodžiau.

Tuo tarpu koridoriuje už geležinių, panašių į akėčias durų žingsniai. Daugelis jų. Kuždesys.

– Sruoga! – girduži lietuvišką nusistebejimo balsą už durų, panašių į akėčias. Žvilgteris atgal – pažįstami veidai. Vienas, kitas, trečias... Vilniaus lietuviai inteligentai.

– O, aš – nebe vienas! Vadinasi, muilo iš manęs nebevers!

– Sveiki, kaimynai! – šūktelėjuo, praeidamas pro šalį, kol įgrūdo mane į požemio peryklą.

Į laštą įgrūdo mane vis dėlto viena. Joje buvo daugiau. Ji buvo pilna. Lyg ir kriminalinė publika, tik tai vienas iš jų visą naktį rožančių kalbėjo be paliovos. Vietos nėra. Šiaip taip išsitiesia ant grindų išilgai kameros ir spoksau. Lemputė mirksi palubėj. Palubėj ir langelis, baltai nuteptas, kad einančiųjų šaligatviais kojų nepamatytum, – kad ir praėviai nežinotų, kas ir kaip už tųjų stiklų apacioje dūsa. Aš – kalinys? Juokai!

Po valandos sugirgžda rūšio duryš, – įverčia mui kaliniuotą pilietį. Stori ai šneka. Bene bosas koks iš Irgulos bažnyčios? Ne, baritonas, preferanso klasikas. Atsargos kapitonas. Netrukus čia įkiša dar du pažįstamu. Mes jau keturi – netrukus perkūnas!

Kaip pamažu, kaip nenoromis rūšy aušta diena! Lyg jai gėda kažko būti.

Na, išaušta, – tik ji neatneša jokių pakeitimų. Vėlai vakare iš namiškių gaunu siuntinėli. Lašinių, kavos, dar ši ta.

Tokia laimė žmogaus gyvenime retai tepasitaiko! Namiškiai dar laisvi! Tiesia pagalbos ranka... Ne, turbūt neverkė... Ne, ne!

Kitą rytą parudijęs gestapininkas, žemai nusilenkdamas, įleidžia į mūsų rūšį tokių vokiečių su blizgančiomis sagomis.

– Kuris čia bus profesorius? – prašneka saguotasai.

– Taigi aš jau toks būsiu, – paslenku arčiau saguotojo. – „O! geru konjaku dvokia, – pamana, – bene visą naktelę bus pravargęs?“

– Ar žinai, pone profesoriau, kas atsitiko per paskutini dvi savaitis?

– Hm... – sakau, – kas čia tokio būtų galėję atsitikti? Ne, nepamenu. Nieko gera nepamenu. Kur? Kaip?

– Kas atsitiko Lietuvoj per dvi savaitis?

– Tikrai nepamenu. Aš mat pastaruoju metu buvau pasinėręs darbe. Teatru vėrciau pjese eilėmis... Jambu tokiu, šekspyrišku... Rasiau studiją aie Florencijos renesansą... Laikraščių nė neskaiciau...

– Juk pastebėjai, kad universitete paskaitose studentų kas kartas buvo vis mažiau ir mažiau, kol pagaliai jų visai nebeliko? Kur jie dingo?

– Ne, pone, tokių dalių aš negaliu žinoti. Nieko nepastebėjau. Aš buvau gavęs iš universiteto atostogų literatūros darbu dirbti ir pats į paskaitas nevaikiščiojau. Jis kaip tik užvakar tepradėjau, apie vokiečių ankstyvąją romantiką... Studentų, mano išmanymu, buvo visiškai pakankamai...!

Šiuo diskusijos buvo baigtos, – prasidėjo pamokslas. Sakė jį tasai Vilniaus gestapo viršininkas saguotasai, per naktelę su konjaku prasimeilinęs. Dėstė jįsai didelius daiktus apie vokiečių dorybes, apie nacionalsocializmo išmintį.

– Jūs laisvę yra atimta ilgam laikui, iki karo pabaigos, eventualiai iki gyvenimo pabaigos, – dėstė jįsai, mostuokdamas sugniauztą kumščiu. Kaip tikrai šiuo saguotosios dvasios pakilimo metu mano kolegai, amžinajam studentui teisininkui, trupučiuoką praplikusiam jaunais meteliais, Čiuberkių Jonui, kol pagaliai mes patojimo: emė jįsai ir nusikvatojo studenta girdkle.

– Ko tu juokies tenai, a? – papykio pamokslininkas, – a, ko tu juokies? Ar nori eiti su manimi drauge?

Ne, – Čiuberkis nenorėjo niekur su juo vaikštinėti. Juo labiau kad juo viena koja buvo basa. Galas jį žino, kur jis ją buvo nusisukęs. Ji dabar buvo jam pašinu gipsu aplipdyta.

– Va, mano koja kokia, atseit nepaslenku... – pravartu kartais ir nusukta koja turėti.

– Mūsų, vokiečių, šimtas milijonų, jūs – tik trys milijonai, kaip jūs drįstate prieš mus eiti! – Čiuberčio išvestas iš girtos pusiausvyros, emė karščiuotis saguotasai.

– Kiek tai liečia mane, – įsirdrašinu ir aš, – tai aš niekur nevaikištau. Aš esu poetas ir jokia politika nesiverčiau.

– O! – šūktelėjo jįsai, – poetai gali būti dar pavojingesni!

– Na, jau... Reichas – toks galingas, aš – toks menkas... kurgi čia... Nežinau, kaip aš galėčiau būti pavojingas...

– Kaip išdrįsai abejoti vokiečių kariška galybe ir pergale? – emė sketeriotis jįsai. – Per paskaitas, per psikalbėjimus viena kita šypsena, viena kita ironiška pastaba... Mum to gana. Mum daug nereikia... Mes, nacionalsocialistai, esame konsekventiški: lietuvių inteligentija eina prieš mus – lietuvių inteligentija turi būti sunaikinta. Jūs važiuojat pirmieji... Ties jūsų galvomis pastatytas ženklas... – Čia jįsai ore apibrėžė didelį klausimo ženklą. – Nuo šiol jūsų universitetai uždaromi, visa profesūra suimta...

– Visa profesūra? Suimta?

– Visa, be išimties. Gimnazijos taip pat uždarytos... Eisite visi...

Dabar nusijuokiau ir aš. Gestapas visumet meluoja. Negalimas daiktas, kad ir dabar gestapininkas teisybę sakytų. Būtų buvus suimta visa profesūra, mes čia, rūsyje, vis tiek būtume pajutę. Dabar – niekur nieko. Et, meluoja, latras, – gašdina!

Man tačiau nepasitūlė eiti su juo pasivaikščioti, – mus visus tuojau iš rūšio į kiemą išprašydino.

Gestapo kieme – gražūs būrelis išrikuotų žmonių, apie tris dešimtis, jų tarpe – geri pažįstami. Iš karto jaukiau pasidarė. Kaip rusai sako: na miru ir smertį krasna – viešumoj ir mirti gražu.

Du sunkvežiniai – ir birbiname į Kauną.

„Sudie, Vilniau, – tu dar išgirsi mus!“

Dengtose sunkvežimiuose susedome ant patogių suolų. Apsauga – menkutė. Du ar trys gestapo kareiviai, ir tie patys automatinius šautuvus pasidėjo kampe, pypkę papsi, snūduriuoja.

Šokti iš mašinos ar neškoti? Išškoti visiškai lengva. Ypač mišku važiuojant. Kol jie sustos, kol pradės šaudyti, toli galima nukuliniuoti... Pavyks pabėgti ar nepavyks, kitiems padėtį labai pasunkinsi, – keršys jiem. Pagaliau mes turbūt per menki nusikalčiai, kad taip nerūpestingai saugo. Nieko rimta nebus...

Kaune pataikėm staciai į gestapo kiemą. Mandagiai suprašydino į vidų. Vienus tenai sukimšo požemy į tokias kajutes, kurios labai tiktų kalėm vaikams vesti: ir skersas bandai atsigulti, gulies išilgai ir įstrižai, – niekaip neišsitenki, nors tu ką! Likusius vyrus suprašė į urvą po Kauno gestapo įstaigos laiptais, – vietas ten dar mažiau, oro gi visiškai šykštu. Trošku. Tamsu. Nyku.

Kauno gestapininkų elgesys visiškai nesuprantamas. Sgrūdno į šunišką skylių, bet gana dažnai ją vedina. Elgiai labai mandagiai. Bičiuliškai prakalbina, prakalbinti – mielai šnekučiuojas. Geram pusvalandžiui išleido visus į kiemą pasivaikščioti, – apsauga taip pat menkutė. Pietum ir vakarienei pakvietė į SS valgomąjį ruimą. Švarios staltiesės, patalpos kėdės, merguželių mandagus patarnavimas.

Valgiai – nesudėtingi, bet gerai pagaminti, sotiūs, gausūs, – valgyk, kiek nori. Pavalgius galima rikiyti, esesnininkai net cigaretėmis vaišina it kokius lauktus svečius.

Kaip su tokiu elgesiu suderinti patalpos šlykštystę?

Bjauriausia, nieko nežinome apie padėtį. Kas darosi mieste?

Šiaip taip susiorganizavome žinių rinkimą. Paaikšėjo, kad niekas mūsų nei tardys, nei teis, – visa esą atlikta avansu, mūsų nevarginant...

Esą bandys jus tardyti ir teisti – nieko doro iš to nebūsią. Jūs visi neigsite savo kaltes ir ginsitės. Reiktų tuomet suvesti jus akistatose su tais žmonėmis, kurie apie jus žinių suteikė... Nesą kvailių dėl tokių niekiančių išduoti savo augevus žiniatiekus! Todėl esą ir nutarta jus be jokio tyrimo pavėžėti į Vyrprijus – trupučiuoką prusiškai pamokyti...

Teisybė ir buvo. Mus niekas netarėdė. Ryto metą – vėl pukiūs, sotiūs pusrūčiai su SS vryų cigaretėmis. Po pusrūčių – nuostis į kelionę. Leido net laikelius kauniškiam draugam parašyti – pasizadėjo nunešti. Susodino į prašmatnų autobusą – ir vėl su menkute sargyba išvežė iš Kauno. Į Vokietiją, į Tilžę. Sakė, iš ten būsią galima protestai rašyti dėl suėmimo ir kitų galų.

Tilžėje mūsų žinion atidavė kalėjimo bažnyčią – ordvij salę ketvirtame gražaus miro aukšte. Salė – mes vieni. Salė – atdara langai, oro daug, gali po salę vaikščioti, kiek nori. Maistas – bendras, kalėjimiskas, bet švartai gaminamas, mandagiai paduodamas. Salės priežiūrėtojas – senas kalėjimo tarnautojas, virininkai sukalbamais, pasizadėję nematyti, kai mes leidę rūkome, – ir savo žodį išlaikęs. Kas antrą dieną leido į kiemą pasivaikščioti. Atvedė į salę barzdaskuti – kas norėjo, galėjo pasinaudoti nemokamai. Surinko priakuriusius batus – nemokamai sutaisė. Leido laiškus namo parašyti ir tučiuojau sąžiningai išsiuntė. Po astunių dienų susodino mus į švarų trečios klases vagoną – ir išvežė iš Tilžės nežinoma kryptimi.

Salės priežiūrėtojas, gavęs laišnių gabalą, pasiėmė į atskirą kambarį mūsų sales seniuoju, vyriausiąjį iš mūsų tarpo – Vilniaus universiteto profesorių Jurgutį. Tenai Jurgučiai ir pranešė, kur mi bus veža, – veža esą ten, iš kur dar niekas nėra grįžęs, – į koncentracijos lagerį. Tokios naujienos prof. Jurgutis neišdriso niekam pasakyti. Grįžo tik tai visas paraudęs, mūsų apipultas – kažką tik tai apie moteris ir juodas kojines numykė. Be jo, niekas nežinojome, kur važiuojame. Iš gestapininkų mandagaus elgesio atrodė, kad mus tremia papraston ištremtin į Vokietiją. Švartai trečios klases vagono sėdėjo vos keli SS kareiviai, prieteliškai šnekučiuojo, ir mes jautėmės, tarytum būtum buvę paprasti keleiviai. Juo labiau kad Tilžės kalėjimo valdžia mum buvo davusi kelionei po kelis „buterbrodus“, dailiai į švarų vaškini popierių svyniotus.

Gdanskio geležinkelio stotyje pasitiko mus stambus gerai ginkluotų gestapininkų būrys. Mūsų traukiniu atvažiavo apie du šimtu kalinių, daugiausia – gudų ir lenkų nuo Baltstogės.

Gdanskio gestapininkai pasirodė bene visiškai kitokios veislės padarai. Jiem patiems buvo neaišku, žmonės jie – ar šiaip koks dvijojis nesuspripntimas. Mus žmonėmis jie nelaikė. Pradėjo mus kimšti į sunkvežimius drauge su daugeliu kitų kalinių. Sunkvežiniai – maži, žmonių – daug. Nesutelpa visi. Netelpančius, šuniškais žodeliais palydėdami, gestapininkai emė buožėmis pamaigyti, kad jie plonesni pasidarytų.

Buožė – visuomet buožė: reikalingas daiktas, bet kietas. Jos pastangomis vietos sunkvežimiuose bežiūrint atsirado. Tai kas, kad vieno kojy susipainiojo su kito galva pagal siliukų pavyzdį, kad vienas kniūpsčias krikolia, kitas ant jo raitas joja, – kad vienas stena, kitas rėkia, – sutilpo visi“ (Balys Sruoga, *Dievų miškas*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015, p. 21-31).

- [2] Sem Benelli, *Apsiautalas*, vertė Balys Sruoga, rankraštis, in: LNMMB RKRS, f. 33, b. 10, l. 1-126; mašinraštis (teatru skirtas teksto variantas su prie veikėjų prirašytomis aktorių pavardėmis), in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5727, l. 1-118; mašinraštis (su Balio Sruogos pataisymais rašalu), in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1318, l. 1-128. Publikuota, in: Balys Sruoga, *Raštai, t. 5II: Dramų vertimai, prozos vertimai, straipsnių vertimai, vertimai į rusų kalbą*, parengė Algis Samulionis, Rimas Žilinskas, redagavo Donata Linčiuviene, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 421-552. „Pasak rašytojo žmonos V. Daugirdaitės-Sruogienės, „Apsiautalas“ pabaigtas versti 1942 m. gruodyje, o įvadas - 1943-ųjų kovo mėnesį, prieš pat suėmimą. Tais pačiais metais pjesę ketinta pastatyti Vilniaus dramos teatre (režisierius J. Grybauskas). „Apsiautalas“ verstas talkinant italų kalbą mokėjusiam L. Karsavinui. Vertimo kalbą peržiūrėjo ir pavadinimą („Apsiautalas“) pasiūlė Pr. Skardžius“ (Rimas Žilinskas, „Paaiškinimai“, in: *Ibid.*, p. 789).
- [3] Balys Sruoga, „„Apsiautalo“ poezija“, rankraštis, in: LNMMB RKRS, f. 33, b. 11, p. 1-55. Publikuota, in: Balys Sruoga, *Raštai, t. 8: Literatūros kritika, 1930-1947*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuviene, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 370-400. „[I] šį darbą Sruoga labiausiai buvo nugrimzdęs paskutiniiais mėnesiais prieš suėmimą, tarsi stengdamasis bent kiek atitrūkti nuo šurprios tikrovės, vaduodamasis iš slogių nuotaikų, nuolatinių gandų apie gresiančias represijas. Artimiesiems yra sakęs, kad versdamas išgyvena šį kūrinių tarsi savą, jo mintys, lyrizmas, dvasinė struktūra jam esančios artimos. Pasak rašytojo žmonos V. Daugirdaitės-Sruogienės, „Apsiautalo“ vertimas užbaigtas 1942 m. gruodyje, o straipsnis-studija „Apsiautalo“ poezija“ - 1943 m. kovo mėnesį. „Apsiautalą“ Sruoga ketinęs perskaityti teatro seminaro lankytojams, bet nebesusėpė. Vertimas ir straipsnis liko nespausdinti, pjesė Vilniaus dramos teatre - nepastatyta“ (Algis Samulionis, Donata Linčiuviene, „Paaiškinimai“, in: *Ibid.*, p. 570-571).
- [4] Balys Sruoga 1928-1930 m. specialiai Lietuvos universiteto studentams organizavo tris ekskursijas į Vokietiją. „[B]uvo vyksta pažiūrėti šalies, jos architektūros ir meno paminklų, muziejų. Dalis ekskursijos (trys keturios savaitės) laiko tekdavo kelionei į Alpes, - kalnai labai viliojo daugelį ekskursantų ir iš tikrųjų suteikdavo jiems nepamirštamų įspūdžių, neretai stipresnių negu garsių miestų vaizdai“ (Algis Samulionis, *Balys Sruoga*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 188).
- [5] Balys Sruoga iniciavo Lietuvių-vokiečių kultūrinio bendradarbiavimo draugiją, kuri 1928-1934 m. veikė Kaune. Draugija skatino lietuvių ir vokiečių tautų kultūrinį bendradarbiavimą, rengė paskaitas, rėmė vokiečių knygyną Kaune (plačiau žr. <https://www.vle.lt/straipsnis/lietuviu-vokieciu-kulturinio-bendradarbiavimo-draugija>).
- [6] „Bene paskutiniame laiške į Vilnių Balys prašė mamos gauti iš Vilniaus komisaro Hingsto raštą, liudijantį, kad jis niekuo nekaltas, ir notaro patvirtintą šį raštą jam atsiųsti. Mama tai padarė“ (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 69). Christianas Hansas Hingstas, Vilniaus miesto komisaras, tokį raštą davė, Vanda Sruogienė jį nusiuntė Balii Sruogai, bet jis negavo.
- [7] Rucksack vok =kuprinė.
- [8] Windjacke vok =sportinė striukė (nuo vėjo, lietaus).
- [9] Valteris Didžys (1896-1977), gydytojas, nuo 1939 m. iki 1944 m. gyveno Kaune, Sruogų šeimos namuose.
- [10] Juozas Pronskus (1893-1984), žurnalistas, 1939-1944 m. dirbo Eltoje redaktoriumi ir vertėju. Jis nuo 1939 m. iki 1944 m. gyveno Kaune, Sruogų šeimos namuose.
- [11] „Visuose laiškuose B. S. vaizduoja padėtį kur kas geriau, negu buvo - iš baimės cenzūros. Kaip vėliau teko sužinoti, Kaune ir Tilžėj su suimtaisiais dar elgtasi žmoniškai, betgi jau važiuodami iš Vilniaus į Kauną manė, kad juos veža sušaudyt. Atrodo, kad jų likimas iš karto vokiečių nebuvo nuspręstas: tik po suėmimo jie perejo tiesioginėn Himmlerio žinion kaip įkaitai - Lietuvos Gestapo viršininkas Jager man tiesiai pareiškė: „Jei jūsų jauni vyrai eis į kariuomenę, jūs vyrai ir kiti bus laisvi, jei ne...“, - nebaigė sakinio... Mes ilgai nežinojom, kad suimtieji yra Himmlerio žinioj - tik vėliau supratom, kodėl jokie bandymai išpirkt ar kitaip išliuosuoti nesisekė...“ (Vandos Sruogienės pastaba)
- [12] Vok = Igaliojimas Igalioju savo žmoną Vandą Daugirdaitę-Sruogienę, gyvenančią Vilniuje, Tauro gatvėje 21, gauti mano pinigų ir mano vardu pakvituoti. Kartu igalioju savo žmoną visuose reikaluose mane atstovauti. Stutthof, 1943 metai, balandžio 25 diena. Balys Sruoga